

SPINAS EVELLERE

(HOR., EPIST. I 14,4 SK.)

A jól ismert horatiusi sorok értelme világos: a költő fogadást ajánl a paraszti munkáért nem lelkesedő *vilicus*-ának, hogy melyikük végzi derekasabban a dolgát, a tövisek gyomlálását — ki a lelkéből, ki a rá bízott földből. Elég itt Kiessling régi¹ vagy Préaux legújabb kommentárjára² hivatkoznunk. Párhuzamos helyként mindenestre csak a Florus-levél befejezését szokták idézni (II 2,212: *quid te exempta iuvat spinis de pluribus una*), pedig talán éppen ez: a kép kiterjedt irodalmi és képzőművészeti «rokonságának» felderítése lenne tanulságos.

Nyelvi párhuzamként Préaux csak a negyedik római óda fanyűvő gigászára utal (C. III 4,55-: *Enceladus evolsis truncis iaculator audax*), de számunkra a szó átvitt értelemben való használata többet mond, vö. pl. Cic., Tusc. III 6,13: *audeamus non solum ramos amputare miseriarum, sed omnis radicum fibras evellere*; IV 26,57: *omnia ista (sc. nimia) ex errorum orta radicibus . . . evellenda et extrahenda*; Pro Rosc. 2,6: *ex animo scrupulum ev.*; Cluent. 55,152: *aculeum severitatis*; Lucr. III 310: *nec radicitus evelli mala posse putandum est*; Sil. XIV 183: *iras ev.*; Lact., De ira dei 21,6: *evellit iram radicitus*; Inst. VI 15,10, ill. 17,21: *evulsis adfectibus*, 19,1: *Stoici . . . adfectus ex homine tamquam morbos conantur evellere*; Aug., Civ. praef. VII: *me pravas et veteres opiniones . . . evellere et extirpare conantem*, vö. Hilar., Trin. 1,34 (PL 10 p. 47 B): *haeticorum occasiones etc.*

Az átvitel alapja a gyomok kitépése (l. pl. Cato ap. Plin., Nat. hist. XVII 9,55: *ex segete evellito ebulum, cicutam etc.*), a vetés (föld stb.) megtisztogatása (*purgare*: Cato, De agr. 151,4; Ovid., Ex P. I 8,59; Plin., Nat. hist. XVIII 26,241 *segetes p.*; Cic., Tusc. V 23,64: Archimedes sírjáról), vö. Lucr. V 43: *purgatum pectus*, VI 24 (Epikurosról): *veridicis igitur purgavit pectora dictis etc.*; hasonlóképpen használatos az *extirpare* ige is, l. pl. Colum. XI 2,52: *silvestris ager decrescente luna utilissime extirpatur* («wird vom Gesträuch gereinigt»), vö. Cic., De fato 5,11: *vitia extirpari et funditus tolli*; Tusc. IV 19,43: *perturbationes extirpandas putamus*; Sen., De ira III 42,1: *careamus hoc malo purgemusque mentem et extirpemus radicitus, quae quamvis tenuia, undecumque haeserint, renascentur, az excidere* (pl. Hor., Sat. I 3,76: *excidi penitus*

¹ «*Spinis* bildlich Leidenschaften und Schwächen, welche sich wie Dornen in die Seele einhaken und dieselbe wund stechen . . . und zugleich [későbbi kiadásokban: im eigentlichen Sinne] das Dornengestrüpp, welches auf dem brachliegenden Acker wuchert.»

² Ep. I. Paris 1968, 166: « . . . *evellas*: enlever les mauvaises herbes, extirper, occupation parmi d'autres du *vilicus* et ironie vraisemblablement sur *cultura agri* par référence à *cultura animi*, I 1,40.»

vitium irae), stirpitis extrahere (errorem, quasi radicem malorum: Cic., Tusc IV 38, 83), elidere (stirpes aegritudinis: uo. III 34, 83) vagy akár a demere, l. pl. Ovid., Met. XIV 689: fetus arbore demptos, átv. ért. Lucr. III 921: maerorem e pectore; Varro, Men. 36: non demunt animis curas ac religiones Persarum montes, non atria diviti' Crassi; Verg. Aen. II 775; vö. Hor., Epist. I 2,38 sk., II 2, 140 stb.

Hogy most a *lelken* sebet ütő tövisekre térjünk: egyik kommentárban sem találtunk utalást pl. az elhagyott Ariadne «tövises gondjaira, melyeket Venus vetett el (!) szívébe» (Cat. 64,72: *spinosas Erycina serens in pectore curas*).³ Említést érdemel ebben az összefüggésben Ovidius Invidia-ábrázolása is: pálcája csupa tövis (Met. II 789-: *baculum . . . spinea vincula totum cingebant*); ahol megjelenik, *hamatis praecordia sentibus implet* (uo. 799).

De ugyanígy nem tartják számon a horatiusi képes kifejezés «utókorát» sem, pl. a fiatal Augustinust környező bűnök tövisbokrait, amelyeket senki sem segített irtani (Conf. II 3,6: *excesserunt caput meum vepres libidinum, et nulla erat eradicans manus*) vagy a fogoly Boethius mellett kísértő Múzsákat, akik — mint *scenicae meretrices* — az orvoslására megjelent Philosophia szerint csak arra jók, hogy «az érzelmek terméketlen töviseivel az értelem bőven termő vetését megfojtsák» (Cons. I 1,9: *quae infructuosis affectuum spinis uberem fructibus rationis segetem necant*).⁴ Courcelle joggal említi Boethius «előzményei» közt Prudentiusnak Symmachus ellen intézett vitairatát, amely egyben a horatiusi kép (és általában Horatius) utókorának is nevezetes láncszeme. Az Italiát sújtó terméketlenség nem a pogány kultuszalapítványok eltiltásának következménye, utasítja vissza Symmachus állításait a költő, de az örökkévalóságban reménykedőknek különben sem fontosak a mulandó földi javak — ezt volna hivatva példázni a nevén nem nevezett Horatius (Contra Symm. II 1020 skk.):

*O felix nimium sapiens et rusticus idem,
qui terras animumque colens⁵ impendit utrisque
curam pervigilem,*

mint ahogy a *magvetőről* szóló újszövetségi példázatból (Mt. 13,4—7, Mk. 4,18—20, Lk. 8,4—15) is tudhatjuk az útfélre, a köves helyre vagy tövisek közé, illetőleg a jó földbe jutott mag sorsát (1022—34).

His deus agricolam confirmat legibus. Ille (1035)
*ius coeleste patris non summa intelligit aure,
sed simul et cordis segetem disponit et agri,
ne minus interno niteant praecordia cultu,
quam cum laeta suas ostentant iugera messes.*

³ Fordítva: R. Ellis a catullusi sort Horatiusra való hivatkozással magyarázta, Komm.² Oxford 1889, 296.

⁴ Vö. Saec. IX auctoris in Boeth. Cons. Phil. comm., ed. E. Taite Silk, Roma 1935. 16: *necant segetem, id est mentem . . . ; perdunt quidem spinis, id est voluptatibus etc.; P. Courcelle, La consolation de phil. dans la tradition littéraire. Antécédents et postérité de Boèce. Paris 1967. 35,4. j.*

⁵ A kertjeinek gondozására fordított időt a szorongatott Seneca is a *lelkére* száná: Tac., Ann. XIV 54,3.

- Exstirpamus enim sentos de pectore vepres,* (1040)
ne vitiosa necent germen vitale flagella,
ne frugem segetemque animae spinosa malorum
impediat sentix scelerum peccamine crebro,
glarea ne tenuis ieiunis siccet arenis
marcentem sub corde fidem, ne pectoris aestus (1045)
flagret et affectis urat charismata venis . . .
Talis nostrorum sollertia centuplicatis (1051)
agrorum redigit fructus etc.

Prudentius, a «keresztény Horatius» okfejtése többet árul el a pogány volta ellenére *sapiens*-ként aposztrofált költő-előd tetszetős képének alkalmi használhatóságánál: a *tövis* egyéb bibliai előfordulásainak bevonása esetleg a horatiusi *spinas evellere* kifejezésnek nemcsak *utókorát*, hanem *előzményeit* is megvilágíthatja.

A középkori tövishúzó-ábrázolások vizsgálói⁶ szerint a talpba fúródó és fájdalmat okozó tövis elsősorban a bűnbeesés következményeire, az ószövegségi átokra emlékeztette a híveket (Gen. 3,18): *spinas et tribulos germinabit tibi* (sc. *terra maledicta*), *et comedes herbam terrae*. Az olyan ember büntetéseként is felfoghatták, akinek «lépése letért az útról» (*via recta*: Jób 31,7). Szempontunkból rendkívüli jelentőségűnek bizonyult a 31. (32.) zsoltár 4. versének («Míg éjjel-nappal rám nehezedeék kezed, életerőm ellankadt, mintegy a nyár hevében») egyik⁷ hieronymusi változata: *quoniam die ac nocte gravata est super me manus tua, conversus sum in aerumna(m)?, dum configitur (mihi) spina*. A Forcellini-szótárban olvasható parafrázis szerint: *h. e. spina doloris me penetrat*, de a Septuaginta szövegének bizonyossága szerint másról: a bűnről, ill. bűntudatról van szó, amint pl. a kyrrhosi Theodóréos a zsoltárt magyarázta (PG 80 p. 1088 D — 89 A): *ἐστράφη ἐν εἰς ταλαιπωρίαν ἐν τῷ ἐμπαγήναι μοι ἄκανθαν . . . ἄκανθαν γὰρ τὴν ἁμαρτίαν ἐκάλεσε καὶ ὡς ἄχρηστον βλάστημα καὶ ὡς κεντεῖν περνεός*. Ugyanígy magyarázza a tövist (megint csak a kérdéses zsoltárhelyre való hivatkozással) Iohannes Chrysostomos (Hom. X ad Hebr. 6, PG 63 p. 84): *πανταχοῦ ἢ Γραφῆ ἀκάνθας καλεῖ τὰ ἁμαρτήματα* vagy a nyssai Grégorios (V. Mosis, PG 44 p. 357 A). A tövissel érzékeltetett örökletes bűnt fedezi fel az alexandriai Kyrillos még Szűz Mária személyében (*τὸ Θεοτόκον σῶμα τῆς Παρθένου*) is (Adv. anthropomorph. 16, PG 76 p. 1129 A): *πᾶσα γὰρ σὰρξ διὰ τὴν τῆς ἁμαρτίας παραδοχὴν . . . ἁμαρτία ἐστίν. ἢ δὲ ἁμαρτία παρὰ τῆς Γραφῆς τῆ τῆς ἀκάνθης ἐπωνυμία κατονομάζεται*. Egy középkori himnusz viszont az Énekek éneke menyasszonyát (2,2: *sicut lilium inter spinas*) «a bűn tövisétől érintetlennek» (*carens peccati spina*) magasztalja.⁸

J. C. Suicerus régi (1728) «*Thesaurus ecclesiasticus*»-ában is (I 148 sk.) először «a bűn» értelmezést találjuk (*peccata elegantur spinis comparantur*), majd az *akantha* jelentésárnyalatainak rendszerezésében («*quid veteres per ἀκάνθας intellexerint?*») a már Prudentiusszal kapcsolatban kiemelt *magvető-példázat* szóhasználatát szolgál alapul. Így jelentheti a szó a testi élvezeteket

⁶ Pl. W. S. Heckscher: s. v. «Dornauszieher» (Reallex. z. dt. Kunstgesch. IV. köt.) 291. hasáb.

⁷ Rövid eligazításul I. O. Hiltbrunner Hieronymus-cikkét a Kl. Pauly II. kötetében, 1139. hasáb; a zsoltár szövegéről l. alább a 14. j.

⁸ Idézi Heckscher: i. m. 292. hasáb.

τρογή, pl. Chrys., Homil. 45 in Mt., PG 57 p. 470 etc.), a világi gondokat (Chrys., Homil. 59 in Gen., PG 54 p. 515: ἀκάνθαις παρέικασε τὴν μέριμναν τοῦ αἰῶνος τούτου), világi gyönyört, kényeskedést, gazdagságot, dicsőségvágyat (Chrys., Homil. 23 in Joh., PG 59 p. 148: καθάπερ ἄκανθαι ἄκαρποι, οὕτω καὶ ταῦτα καθάπερ ἐκείναι τοὺς ἀπτομένους σπαράττουσιν, οὕτω καὶ ταῦτα τὰ πάθη, i. e. *affectiones*; ugyanígy Basil. M. in Ps. 45, PG 29 p. 428 C vagy Theophyl. in Mt. 13, PG 123 p. 284 AB: ὡςπερ ἡ ἄκανθα ὄξεια οὐσα εἰσδύνει εἰς τὸ σῶμα καὶ μόλις ἐκβάλλεται, οὕτω καὶ ἡ τρογή, εἰν ψυχῆς κρατήση, μόλις ἐκριζοῦται, vö. Theophan. Ceram. PG 133 p. 199 B: καὶ μοιχείαν ἠνόμασε τὸ περιέρχως γυναικα ἰδεῖν, τὴν ἀκανθηφόρον ὄζαν τοῦ πάθους ἐκσπῶν). De a szó «misztikus» értelmezésében szerepe van az égő csipkebokornak (Ex. 3,2–4), Krisztus töviskoszorújának (Mt. 27,29, Mk. 15,17: *spinea corona*),⁹ továbbá az Énekek éneke lilium-hasonlatának (*sicut lilium inter spinas*) is.

Nem kevésbé tanulságosak azok a helyek sem, amelyeket A. Herrmann sorol fel,¹⁰ és amelyeket tetszés szerint szaporíthatnánk. Így jelképezheti a csipkebokor tövise a zsidók bűneit (Isid. in Ex. 7,1, PL 83 p. 289 B: *per rubum sane, qui spinis undique cingitur, peccatorum nostrorum, quae Dominum pungunt, asperitas designatur, unde per Ieremiam dicitur: Spinis peccatorum suorum circumdedit me populus hic*; vö. Hugo a S. Vict., 1. c. 695 B–C és 698 D) vagy általában a bűnöket (Hilar. in Ps. 57,5, CSEL 22,179: *peccatorum spinæ*), a testiséget (Greg. M., Mor. 22,8, PL 76 p. 450 D: *peccati spina*, vö. Max. Taur., Serm. 66,3, Corp. Christ., S. L. XXIII p. 277: *germinat enim mihi terra mea spinas, si me corporalis libidinis titillatione compungit*) stb.¹¹

Most már látjuk a horatiusi tövis-hasonlat keresztény *utókorát*, ezt a bibliai helyekből (főleg a magvető-példázatból) táplálkozó változatosságot, de a zoltár Septuaginta-szövegéből kitapintható korai *előzményt* is (*ἔστροφην εἰς τλαιπωρίαν ἐν τῷ ἐμπαγήρῳ μοι ἄκανθαν*). Ezt előzménynek annyiban mondhatjuk, amennyiben az Usenertől¹² bevezetett *diatribé* megjelenést — E. G. Schmidt fenntartásait¹³ megszívélve — az újszövetségen és a keresztény prédikáció-irodalmon kívül bizonyos ószövetségi részek értelmezésében is alkalmazhatónak fogadjuk el. A zoltárszöveg kialakulásának története nem tartozik illetékességünk körébe,¹⁴ a tövis-metaphora mindenesetre jól beleillik a

⁹ Vö. pl. Tyr. Rufinus, Exp. symb. 20 (Corp. Christ. S. L. XX p. 157): *oportebat eum, qui peccata mundi venit auferre, etiam terrae maledicta purgare . . . ; spinis coronatur Iesus, ut prima illa condemnationis sententia (Gen. 3,17–18) solveretur*; vagy Hugo a S. Vict., De spinea corona, PL 177 p. 892 B stb.

¹⁰ A Reallex. f. Ant. u. Christentum «Dornstrauch»-cikkében, IV (1959) 195.

¹¹ A számtalan egyéb szöveg hely közül l. pl. Bened., Reg. XIII 12: *propter scandalorum spinas*; Tyr. Rufinus, Orat. Greg. Naz. IX interpr. V 14 (CSEL XLVI p. 184): *sp. saeculi*; Ruricius, Epist. I 1 (CSEL XXI p. 351): *sp. criminum*. — Itt hivatkozunk «Az antikvitás XVI. századi képe» c. könyvünk, Bp. 1960, 178. lapjára, ahol a «lelket fojtogató tövis» hasonlatának nyomozását kezdtük.

¹² Epicurea. Lipsiae 1887. LXIX.

¹³ Kl. Pauly II. «Diatriben» 1578; részletesebben kifejtve l. E. G. Schmidt: Diatribe und Satire. Wiss. Zeitschrift d. Univ. Rostock 15 (1966) 507 skk.

¹⁴ Vö. O. Eissfeldt, Einl. in das A. T. ² (Tübingen 1956) 855 skk. *Módis László* közlése szerint a szövegeltérést félreértéssel lehet magyarázni: a héber *qājis* (nyár) szó középső betűjének zárát a Sept. fordítója hosszabbnak látta és *qōš*-nak (tövis) olvasta. Feltehetőleg nem a Sept. «moralizáló irányzatról» van tehát itt szó (Horváth K.: A Zsoltáros könyv. Bp. 1935, 75. l.), hanem arról, hogy az illető fordító a Kallimachos és Theokritos óta (l. alább) nyomon követhető hellénisztikus motívumot értette bele a *textus Massoreticus*-ba.

diatribével kapcsolatban számontartott stílusjegyek és -eszközök sorába.¹⁵ Láttuk, milyen gyakran szerepel a kép Iohannes Chrysostomos homiliáiban; közismert tény, hogy éppen ez az «aranszájú» egyházatya sűrűn folyamodik a diatribé hasonlataihoz.¹⁶ A. Oltramare¹⁷ a diatribé «témái» közt a lelki tövisre nem tér ugyan ki, viszont hangsúlyozza bizonyos horatiusi hasonlatoknak (a bűnök mint betegségek) a diatribé-«műfajhoz» való tartozandóságát, a föld megművelésével szemléltetett pedagógiai tanácsokat pedig — mint a diatribé «kivételesebb vonásait» — a műfaj elmélyültebb ismeretére valló bizonyítéknak jelenti ki. (145. l.: «Certaines comparaisons sont des traits plus exceptionnels de la diatribe et fournissent par cela-même la preuve d'une connaissance approfondie de cette littérature: signalons, entre autres, l'assimilation des expériences pédagogiques aux procédés de l'agriculture.») Példaképpen az I 3. szatírárt (34 skk.) idézi:

. . . *denique te ipsum
concute, numqua tibi vitiorum in severit olim
natura, aut etiam consuetudo mala, namque
neglectis urenda filix innascitur agris.*

Itt is vetésről, a föld gondos vagy hanyag műveléséről, csak tűzre való gyomnövény-termésről, valójában magunk vizsgálatáról, hibáink irtogatásáról van szó.¹⁸

A hasonlat képzőművészeti «rokonságának» felderítését is ígértük. Rudolf Noll tanulságos áttekintése (Der «Dornauszieher». Die Geschichte eines Motivs)¹⁹ a motívum irodalmi vonatkozásaira egyáltalán nem tér ki. A közkedvelt capitoliumi szoborról²⁰ valóban nem szól egy antik író sem,²¹ de azért ne feledkezzünk meg a tövishúzó «irodalmi archetypusáról», Theokritos IV. idilljéről (50—55. sor), amelyben a «tövis-motívum stiláris hangneme már rögzítve van».²² Ha nem alaptalan az a kijelentés, hogy a Luxoriustól megverselt jele-

¹⁵ Vö. Schmidt, Kl. Pauly II 1577.

¹⁶ Vö. W. Capelle—H. I. Marrou: RAC «Diatribé» 1004 sk. hasáb.

¹⁷ Les origines de la diatribe romaine. Diss. Genève 1926. 44 skk., ill. 263.

¹⁸ Oltramare: i. m., 145. 6. j.; vö. Aristónnak Stobaios Florilegiumában (II 31,83 ed. Wachsmuth, II. 215) megőrzött töredékével. A *filix* «a gyomnövény tipikus neve» (P. Lejay ad loc.); ugyanő idéz egy Petronius-helyet (45,9: *quid autem Glyco putabat Hermogenis filicem unquam bonum exitum facturam*) és Otto gyűjteményéből egy német közmondást: «Wer seinen Acker nicht baut, erntet Disteln.» Jegyezzük ide, hogy a kiindulásul szolgáló levél 39. sorát (*rident vicini glebas et saxa moventem*) Kazinczy is hasonló metaforának értette (Lev. XI 339); Horatius «toga nélkül járná földjét s szedné a követet s göröngyöt — a metaphorai követ és göröngyöt is gondoltatván olvasójával.

¹⁹ Mitt. Ver. kl. Phil. Wien 4 (1927) 67 skk.

²⁰ A capitoliumi «Spinario» i. e. első századi kormeghatározását illetőleg az alapvető irodalom: Helbig—Speier: Führer II⁴. Tübingen 1968. 268 (ad N° 1448); W. Fuchs: Der Dornauszieher. Bremen 1958. (Opus nobile, 8); L. Vlad Borselli: Enc. Arte Ant. VII. Roma 1966. s. v. «Spinario». A motívum i. e. harmadik századi.

²¹ Vö. Noll: i. m. 69. l.

²² V. Tandoi: Un' efrasi di Lussorio: Anth. Lat. 371 R. Riv. Fil. 92 (1964) 404. — Kurucz F. Luxorius-kiadványában (Szeged 1963) egyebek közt M. Rosenblum mértékadó kiadásának (New York—London 1961, vö. H. Happ: Gnomon 34 [1962] 699 sk.) felhasználását hiányoljuk. A szóban forgó tövishúzó-leírás (Rosenblum: i. m. 160; Kurucz: i. m. 64 sk.) romlott 4. sorában Burmantól kezdve mindenki obszcén célzást gyanított (Kurucz is), vö. Tandoi: i. m. 404. l. A Hieronymusnál olvasható Pachomius-regulákban viszont (PL 23 p. 78 B: *spinam de pede alterius . . . nemo audebit evellere*) — az összefüggésből kivehetőleg — alkalmasint erről az «önkéntelenül illetlen helyzetről» (Tandoi: *ibid.*), ill. annak elkerüléséről van szó.

net (c. 85: *De rustica in disco facta, quae spinam tollit de planta satyri*)²³ «kedvelt volt a hellénisztikus művészetben»,²⁴ és ha a tövishúzó-motívum biztosan korai hellénisztikus eredetű, akkor a horatiusi hasonlat hellénisztikus eredeztetése sem látszik erőltetettnek. (Vö. Kall., Aitia I 24,1; Calp. Sic. III 3 skk.; Leont. Schol., Anth. Graec. XVI 245.)

A «Spinario» áttekinthetetlenül gazdag utókorát már sokan ismertették.²⁵ Az antik motívum középkori változatai közül elég itt utalnunk a két legtanulmányosabbra: a Vézelay-i Sainte Madelaine-apátsági templom főkapujának tympanonjára²⁶ vagy az 1152-ben meghalt Friedrich von Wettin érsek magdeburgi szarkofágjára. A püspök lába alatt kucorgó tövishúzó-figurát Noll²⁷ pusztá dísznek minősítette, jóllehet az ábrázolás nagyon is tudatos: a fegyverrel térítő érsek leromboltatott egy szláv szentélyt (MHG SS. XVI 188: *fanum cum idolis*), és síremléke ezt a pogányságon vett diadalt örökítette meg azzal, hogy a pásztorbot hegye a bűneivel bajlódó tövishúzó fejére sújt.²⁸

A capitoliumi tövishúzó, amely sohasem került a föld alá, hanem mindig Róma egyik jellegzetes látványosságának számított, illetlenségével Priapusra emlékeztette azt a derék magistert, akinek 12. századi Róma-leírásában (*De mirabilibus urbis Romae*)²⁹ egy külön fejezet szól a «nevetséges» Priapus-ábrázolásról (c. 7: *De ridiculoso simulachro Priapi*): *qui demisso capite velud spinam calcitam educturus de pede, asperam lesionem patientis speciem representat.* «Nevetséges» pedig azért, mert ha a szemlélő felnéz a szoborra, a priapusi meztelenséget látja (*cui si . . . suspexeris, mire magnitudinis virilia videbis*).

A sok többi ábrázolás ismertetése nem lehet célunk. Foglalkoznunk kell viszont azzal a somogyvári dombormű-töredékkal, amelyet Rómer Flóris annak idején Hieronymusnak, Gerecz Péter Dánielnek, újabban Dercsenyi Dezső pedig (a somogyvári Szt. Egyed-apátság maradványairól írott disszertációjában)³⁰ Sámsonnak értelmezett. Horváth Henrik³¹ joggal mutatott rá a korábbi magyarázatok vitatható pontjaira, például arra, hogy a domborművön kifagrott állat nem oroszlán, hanem keleti rekvizitumokkal ábrázolt oroszlán-griff, amely madárkarmai közt tartja a tövishúzó jobb lábát, miközben áldozata (foglya) természetellenesen kifacsart ballábának orvoslásával foglalja

²³ Akárcsak a vatikáni Galleria dei candelabri Pan-csoportja (l. Roscher: ML III 1,1447 sk., 19. ábra; M. Bieber: Sculpture of the Hell. Age. New York 1955, 148. l., ill. 635. kép).

²⁴ Tandoi: 397. l.: «una scena agreste cara all' arte ellenistica, il cavaspina.»

²⁵ Itt csak Noll, Heckscher és O. Schmitt idézett cikkeire hivatkozunk (részletes irodalomjegyzékkel). Sajnálatosan keveset mond Fr. Mellinghoff tanulmánya: Zum Dornausziehermotiv. Festschrift für Fr. Altheim, I. Berlin 1969. 305 skk.

²⁶ Vö. Noll (i. m. 74. l.) és O. Schmitt (i. m. 559. h.) megjegyzéseivel.

²⁷ Uo.: «lediglich als Zierde und ohne Beziehung und Zusammenhang mit dem übrigen Gesamtwerk», hasonlóképpen Dercsenyi D. (Ókor a középkor művészetében. Bp. 1944, 66. l.): «minden különösebb indító ok nélkül».

²⁸ Vö. Heckscher: i. m. 293. hasáb; O. Schmitt: i. m. 559. hasáb: «Die Spitze des Bischofsstabes trifft den Kopf des Dornausziehers und symbolisiert damit den Triumph über sündhafte Fleischlichkeit.» A legújabb feldolgozásban (Fr. Steigerwald: Der Meister des Grabmals Friedrichs von Wettin. Argo, Festschrift für K. Badt. Köln 1970. 130. 16. kép) ugyanígy: «die blosse Fleischlichkeit unter dem Stoss des Bischofs.»

²⁹ Kiadta G. McN. Rushforth: Journ. Rom. Stud. 9 (1919) 49.

³⁰ Bp. 1934, 33 sk.; képét l. ugyanitt (9. sz.) vagy a fentebb id. Parthenon-könyvecske 15. tábláján.

³¹ Zum Weiterleben der pann. Antike in der spätromanischen Bauplastik Ungarns. Ung. Jb. 16 (1936) 29.

toskodik. Kevésbé meggyőző a jelenetnek a mithrasi tauroboliumhoz való hasonlítása; tény viszont az, hogy a griff a középkori ikonográfiában a gonosz principiumot hatalma alá vető Krisztus szimbólumaként gyakran szerepelt.³² Így pedig a magdeburgi tövishúzó jelentését fedezhetjük fel a somogyvári töredékben is, bár a dombormű eredeti összefüggését nem ismerjük: a krisztusi hit győzedelmeskedik a pogányság fölött, — Koppány földjén nagyon is értelemmel bíró ábrázolás.

Hátra van még a középkori hónapábrázolásoknak egy mindeddig ki nem elégítően magyarázott különös részlete: a tövishúzó mint a *március* megjelenítője. Itt megint csak röviden utalunk a kérdés irodalmára F. Piper régi, de ma is alapvető feldolgozásától³³ E. Mâle klasszikus munkájáig.³⁴ Az újabbak közül említendő O. Koseleff disszertációja,³⁵ J. C. Webster monográfiája³⁶ és L. Pressouyre alapos tanulmánya.³⁷ A földműves élet többé-kevésbé mindenütt közvetlenül érthető ábrázolásai, letűnt századok (jambor-sággal és nagysággal teljes *Georgica*-jának) jelenetei (E. Mâle) nem igényelnek különösebb magyarázatot, — de a tövishúzó «március» nem tartozik ezek közé. Vannak aztán olyan ábrázolások is, amelyeken egymás mellett szerepel a szőlőmetsző *vinitor*, a tövishúzó és a tele szájjal szelet fújó *cornator*.³⁸ Az utóbbi a tavaszi szelet reprezentálja (Lucr. I 10 sk.: *nam simul ac species patefacta est verna diei, et reserata viget genitabilis aura Favoni*; Hor., C. I 4,1,³⁹ gondoljunk Botticelli «Venus születésének» *cornator* mellékalakjára), a szőlőmetszésnek is ekkor van az ideje, de a tövishúzó szerepeltetése már nem ilyen könnyen érthető. Mindenesetre a capitoliumi Spinario középkori neve is *Pastor Martius* volt (angolul ma is *Shepherd Martius*), olaszul pedig «*Marzo della Spina*»-nak mondták.⁴⁰ Miért? A hónapábrázolások egyik feldolgozója⁴¹ Magister Gregorius Priapus-leírására, illetőleg a priapusi jelleg alapján holmi termékenység-szimbólumra gondolt; Heckscher szerint⁴² a március — a közép-

³² Vö. Horváth H.: i. m. 32.: «als Sinnbild der das böse Prinzip unterwerfenden Macht Christi dem abendländischen Mittelalter geläufig» I. pl. O. Doering szimbólum-felsorolásait (Christliche Symbole,² Freiburg i. B. 1940. 47). Megjegyzendő, hogy a griff nemcsak Krisztust, hanem ellenfelét, az ördögöt is jelképezheti (uo. 103), akárcsak az oroszlán, vö. K. Künstele: Ikonogr. d. christl. Kunst, I. Freiburg i. B. 1928. 126.; F. Pi-per: Mythologie der christl. Kunst, I. Weimar 1847. 386.; vagy — más vonatkozásban — a szirének ábrázolása, vö. It. 47 (1959) 484. Az oroszlángriff-ábrázolások értelmezéséhez I. A. Furtwängler: Roscher ML «Gryps» 1776. hasáb («vom Blitz und der geflügelten Sonnenscheibe umgeben, also wohl als Symbol der Kraft des höchsten Himmelsgottes gefasst»); Graf A.: Der Sonnenlöwe. Mahler-émlékkönyv. Bp. 1937. 159 skk., különösen 177.

³³ I. m., II. Weimar 1851. 379 skk.

³⁴ L'art religieux du XIIIe s. en France.⁴ Paris 1919. 85 skk.

³⁵ Die Monatsdarstellungen der franz. Plastik des 12. Jh. Diss. Marburg 1934. 26 skk.

³⁶ The Labors of the months in Antique and Medieval Art. (Princeton Monogr. 21.) Evanston—Chicago 1938.

³⁷ *Március cornator*. Note sur un groupe de représentations médiévales du mois de mars. Mém. d'Arch. de l'École Franc. Rome 77 (1965) 395 skk. Vö. még: A hónapábrázolások ikonográfiájának kérdéséhez. Ant. Tan. 5 (1958) 254 skk.

³⁸ Vö. Pressouyre: i. m. 450 skk.

³⁹ Vö. Cato, De agr. 50: *quae inrigiva non erunt, ubi Favonius flare coeperit, cum prata defendes, depurgato herbasque malas omnīs radicibus effodito; eazt a helyet idézi az id. Plinius is (Nat. hist. XVIII 26,243): quae rigua non erunt, a flatu Favoni defendi et purgari, herbas malas radicibus erui, ficos interputari etc.*

⁴⁰ Vö. Heckscher: i. m. 295 hasáb.

⁴¹ O. Koseleff: i. m., 26.

⁴² I. m., 293 hasáb.

ori orvostudomány szempontjából — «a veszedelmes vérzések hava, különösen fiatalabb emberek számára», H. Ladendorf⁴³ mechanikus magyarázata szerint márciusban kezdenek meztláb járni stb.

Ha a tövishúzó-ábrázolások középkori értelmezéseinek változatosságára gondolunk (nevetséges⁴⁴ bálvány; szenvedő beteg; meztelenségével megbotránkoztató bolond; priapusi jellegénél fogva a *luxuria* jelképe),⁴⁵ akkor az utolsónak említett «magyarázat» esetleg a március megszemélyesítését is elfogadhatóbban magyarázná. Isidorus hónapnév-etimológiája (Etym. V 3, PL 82 p. 219 sk.) szerint: *Martius appellatur propter Martem, Romanae gentis auctorem, vel quod eo tempore cuncta animantia ad mare agantur et ad concumbendi voluptatem.*⁴⁶ Ezzel kapcsolatban Pressouyre⁴⁷ Petrarca francia barátjának, Pierre Bersuirenek a március veszélyeiről szóló leírását idézi: *In tempore . . . poenitentiae homines moventur ad amorem et dilectionem. Humores enim vitiorum ascendunt et excitantur per dolorem et contritionem, et non restat, nisi quod putentur et expolientur per confessionem . . . Et ideo iste mensis vinitor vincitur eo, quod superfluitantes animae resecantur.*

De a szőlőmetsző-értelmezés — Pierre Bersuire allegorikus magyarázata — jól megfér a *luxuria*-szimbólummal is. *Luxuria* tulajdonképpen a vegetáció bősége, a duzzadó, túlaradó (növényi) élet (vö. Verg., Georg. I 112: *l. segetum*, 191: *foliorum*), amelyet vissza kell nyesni (vö. Colum., De arb. II: *caumina virgarum ne luxurientur, demutilato*; Plin., Nat. hist. XVII 22, 181: *si vitis luxuria se consumperit*), de — mint a magyarban — átvitt értelemben is jelentheti a *bujaságot*, amely gyorsan sarjad, és ezért vissza kell fojtani (vö. Pl. Corn. Nep., Cato 2,3: *Cato censor . . . severe . . . in complures nobiles animadverit . . . , qua re luxuria reprimeretur, quae iam tum incipiebat pullulare*; vö. Ter., Heaut. 947 sk.: *animum, qui nunc luxuria et lascivia diffluit, retundam*; Ovid., Ars am. II 437: *luxuriant animi etc.*).

Horatius klasszikus műkritikusi előírása egyesíti a nyesegető kertész, a bűnöket lenyesegető censor, sőt még a beteg tagokat amputáló orvos teendőit is (Epist. II 2,122 sk.):

*luxuriantia compescet, nimis aspera sano
levabit cultu —*

(vö. Ars p. 447-: *ambitiosa recidet⁴⁸ ornamenta*) —, vagyis a március-ébrázolások kapcsán is visszajutottunk Horatiushoz, ill. a diatribé szemléletes hasonlatáig. A tövishúzó «*Martius pastor*» a tavaszi tisztogató, nyesegető, gaztalanító munkálatokat jelképezheti; hibátlanul beleillik a szimbolikus tövishúzó-ábrázolások sorába, és bevonása teljesebbé — talán eredményesebbé — teszi a kiindulásul választott horatiusi kép, illetőleg a vázolt diatribé-előzmények összefüggéseinek vizsgálatát is.

⁴³ Antikenstudium und Antikenkopie. Abh. Sächs. Akad. d. Wiss. Leipzig 46/2 (1953) 21. (részletes bibliográfiával a 87,45. jegyzetben). G. Rasetti még fantasztikusabb ötletének cáfolatát l. Pressouyre: i. m. 396,2. j.

⁴⁴ Vö. Lact., De orig. erroris II 4,3 (Priapusról); Div. inst. I 20,36 (az egyiptomiakról), *qui monstruosa et ridicula quaedam simulacra venerantur*; I 21,49: *quis haec ludibria non rideat . . . ?*

⁴⁵ Vö. Heckscher: i. m., 293 hasáb.

⁴⁶ Vö. W. Sontheimer: RE «Monat» 55. hasáb.

⁴⁷ I. m., 455.

⁴⁸ Vö. Sat. I 3,123: *falce r.*; C. III 24,34: *si non supplicii culpa reciditur*; Tac., Ann. III 43,4: *prohibere et priscum ad morem r.*